

Tomtgräns och kvartstomter i Sala

Spår av Johan Carels stadsplan i Sala

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Sala stad 62:1
Rotekarlen 9
Sala stadsförsamling
Sala kommun
Västmanland

Jonas Ros

Tomtgräns och kvartstomter i Sala

Spår av Johan Carels stadsplan i Sala

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Sala stad 62:1

Rotekarlen 9

Sala stadsförsamling

Sala kommun

Västmanland

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto: 1737 års karta över Sala. Kvarteren och tomterna ses på kartan.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.

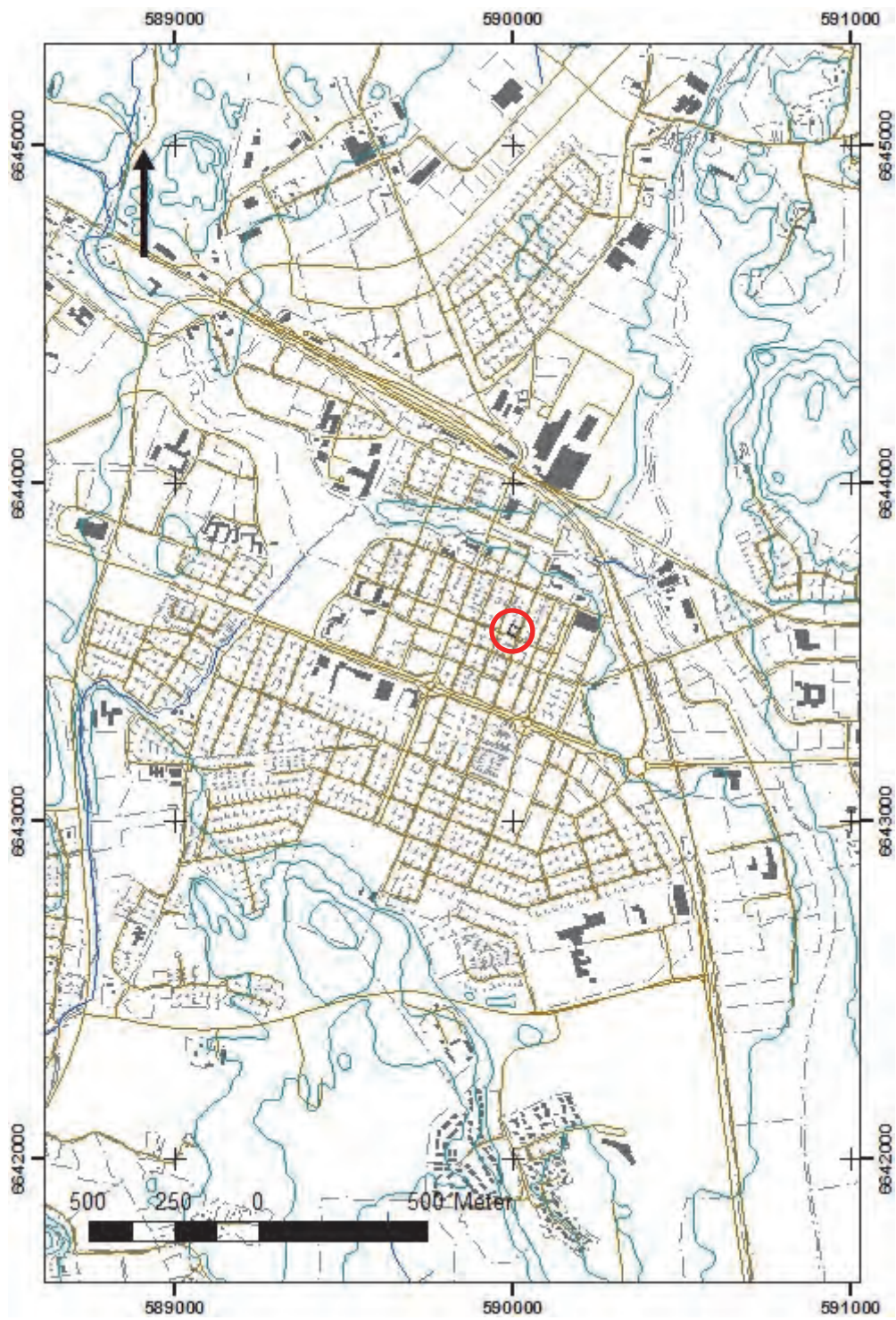
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-550-1

Tryck: Just Nu, Västerås 2016.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Staden Sala.....	5
Arkeologiska undersökningar	6
Målsättning, metod och genomförande.....	8
Undersökningsresultat.....	9
Fynd	19
Dateringar	19
Tolkning och avslutande ord.....	20
Referenser.....	23
Kartmaterial	23
Litteratur.....	23
Tekniska och administrativa uppgifter	24
BILAGOR	25
Bilaga 1. Anläggningstabell.....	25
Bilaga 2. Fyndtabell.....	25

Figur 1. Undersökningsplatsens läge, markerat med en ring. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) gjorde under maj månad 2016 en arkeologisk undersökning i kvarteret Rotekarlen 9 i Sala. Undersökningen gjordes med anledning av att det lades ned vatten- och avloppsledningar. Ett schakt togs upp. Det framkom ett dike som tolkas vara ett tomtgrändsdike och på ömse sidor om detta framkom delar av tomter. På den västra sidan av diket framkom det olika lager. På den östra sidan av diket framkom lager och där undersöktes lämningar som indelades i fem olika faser. Där undersöktes fragmentariska bebyggelserester, olika nivåer med liggande trä och en stenlagd yta. En ¹⁴C-datering av en träpinne från vad som bedöms vara det äldsta stadsbebyggda skedet gav datering till perioden 1490–1670.

Staden Sala anlades år 1624 och var indelad i rektangulära och kvadratiska kvarter. De enskilda rektangulära kvarteren innehöll tio tomter var. Undersökningen gjordes inom ett kvarter som var rektangulärt. Tomterna i Sala var indelade i heltomter, halvtomter, kvartstomter och bråkdelar av tomter. Undersökningen av fyndet med tomtgrändsdiket visade att halvtomten Rotekarlen 9, där undersökningen gjordes, var indelad i två kvartstomter.

Inledning

Under maj månad 2016 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i kvarteret Rotekarlen 9 i Sala. Undersökningen gjordes med anledning av att det skulle anslutas vatten- och avloppsledningar till ett gårdshus på tomten. Undersökningen genomfördes av Jonas Ros som också sammanställde rapporten.

Staden Sala

Sala fick stadsprivilegier av Gustav II Adolf år 1624. Sala silvergruvas gruvbys invånare flyttade då in till staden Sala (Norberg 1978 s. 275). Staden anlades på de gamla byarna Ekeby och Bråstas marker. Byarna, som var skattebyar, avhystes och kompensades på annat håll (Lindberg 1963). Salas stadsplan projekterades på 1620-talet. Som Gerhard Eimer har visat var det sannolikt holländaren Johan Carels som skapade stadsplanen i Sala (1961). Sala har en geometrisk stadsplan. Borås och Säter var två andra städer som fick geometriska stadsplaner. Bakom den geometriska stadsplanen, med ett rutnätsmönster, låg en merkantilistisk idé om att staten skulle styra landets ekonomi. Johan Carels var svåger till Simon Stevin som var matematiker, befästningsingenjör, stadsbyggnadsteoretiker och formulerade stadsplaneidéer. Han eftersträvade ett medborgerligt och demokratiskt samhälle efter romerska, atenska och schweiziska förbilder (Ahlberg 2005 s. 521; Andrén 1989 s. 177ff). I Sala var det silverhanteringen som var central och det slogs mynt i staden. Sala drabbades av två stora bränder år 1736 och 1880. Efter branden år 1736 upprättades det en karta över Sala år 1737 och på den syns kvarteren och tomterna i staden (se figur 2). 1600-talets planstruktur i Sala är i allt väsentligt bevarad (Ahlberg 2005 s. 522).

Kvarteren och tomterna i Sala

Sala var indelat i kvarter. Det fanns två olika kvarter och det var de kvadratiska och de rektangulära. Alla kvarter, där inte naturen lade hinder, utstakades enligt enhetliga mått. De kvadratiska kvarterens sidor var 90 alnar och de rektangulära var 90×225 alnar (se figur 2). Av utrymmesskäl var kvarteren längst i nordväst något mindre. Tomterna norr om Kungsgatan fick varierande storlekar till följd av att Lillån, norr om tomterna, hade en slingrande form. Tomterna längst i öster hade en bredd av något över hälften i jämförelse med de övriga. Enligt tidens stadsplanemönster låg tomterna i dubbla rader i kvarteren. Tomterna var kvadratiska med 45 alnars sida. De rektangulära tomterna innehöll tio sådana tomter och de kvadratiska fyra. De flesta ägde mindre delar av tomter, vanligtvis en halv eller en kvarts, eller bråkdelar av tomter. I öster och söder utanför byggnadskvarteren låg kålgårdarna och de var också indelade i kvarter (Lindberg 1963). Staden fick fyra gator i öst-västlig riktning och tio i nord-sydlig riktning.

Tomter och andelar av Sala gruva

Det fanns två olika sorters tomter i Sala, dels bergsmanstomter, dels nybyggartomter. Enligt privilegiebrevet för Sala utdelades bergsmansjord för att upphjälpa bergsbruket. Med bergsmansjord följde också delägarskap i Sala gruva. Nybyggartomter hade varken bergsmansjord eller gruvdel. Någon skarp gräns mellan tomtyperna fanns inte, det fanns nämligen blandtomter som var både och (Lindberg 1963).

År 1653 fördelade Erik Fleming gruvlotterna i Sala gruva på bergsmännen. Gruvdelarna sammankopplades med de tomter som tilldelats donationsjord. Gruvlotterna indelades i ”par”, men så småningom började man istället att använda benämningen rote. 1653 indelades staden i 13 rotar med 8 gruvdelar respektive tomter i varje rote. Det innebar totalt 104 tomter. Varje heltomt motsvarade en gruvdel och ägaren av varje halvtomt tilldelades en halv gruvdel. Senare mellan år 1682 till 1888 uppgick antalet tomter till 160 stycken (Lindberg 1963: 15). Enligt 1737 års karta fanns det vid den tiden 158 bergsmanstomter och 59 nybyggartomter (se figur 2).

Arkeologiska undersökningar

Man har spekulerat i om staden Sala anlades före 1624, men några bevis för det har inte framkommit. Från Fredstorget finns två ¹⁴C-dateingar som med 95% sannolikhet visar att de daterande proverna är från perioden 1470–1650 e. Kr. Från Brunnsgratan dateras ett ¹⁴C till perioden 1470–1650. I kvarteret Färgaren, vid Brunnsgratan, har ett prov visat på dateringen till perioden 1480–1650. ¹⁴C från kvarteret Bergmästaren har givit datering till 1480–1660. Samtliga ¹⁴C-prover är kalibrerade med 2 sigma (Alström 2011: 2012a: 2012b: 2013).

I Hyttgatan, öster om undersökningsområdet, har det gjorts en arkeologisk undersökning. Det visade sig att den gatan, i likhet med andra gator i Sala, var uppbyggd av en fyllning som bestod av slagg, lera, sand, slamor/ungträd och tallbarr. Det framkom också vad som tolkas vara spår av bränderna år 1736 och 1880 (Alström 2005).

Figur 2. 1737 års karta över Sala. Kvarteren och tomterna ses. De mörkare partierna i öster och söder är kvarter med källgårdar. Lillån slingrar sig fram genom staden och tomterna söder om den hade varierade storlekar. Kyrkan låg i stadens västra del och torget i stadens mitt. Två kvarter öster om torget ses en mörkare sträckning, den utmärker gränsen för 1736 års brand. Staden brann ned väster om denna gräns (karta 1737, LMV:T49 1:1).

Målsättning, metod och genomförande

I enlighet med Länsstyrelsens kravspecifikation var undersökningens övergripande syfte att tillvarata kunskap som kan bidra till områdets historia och som kan bli till nytta för samhällsplaneringen genom att fastställa fornlämningens omfattning, karaktär och bevarandegrad.

Undersökningen skulle klargöra följande:

- fornlämningens utbredning inom schaktet
- bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd – karaktär, mängd och bevarandegrad
- preliminär datering
- preliminär tolkning av fornlämningen

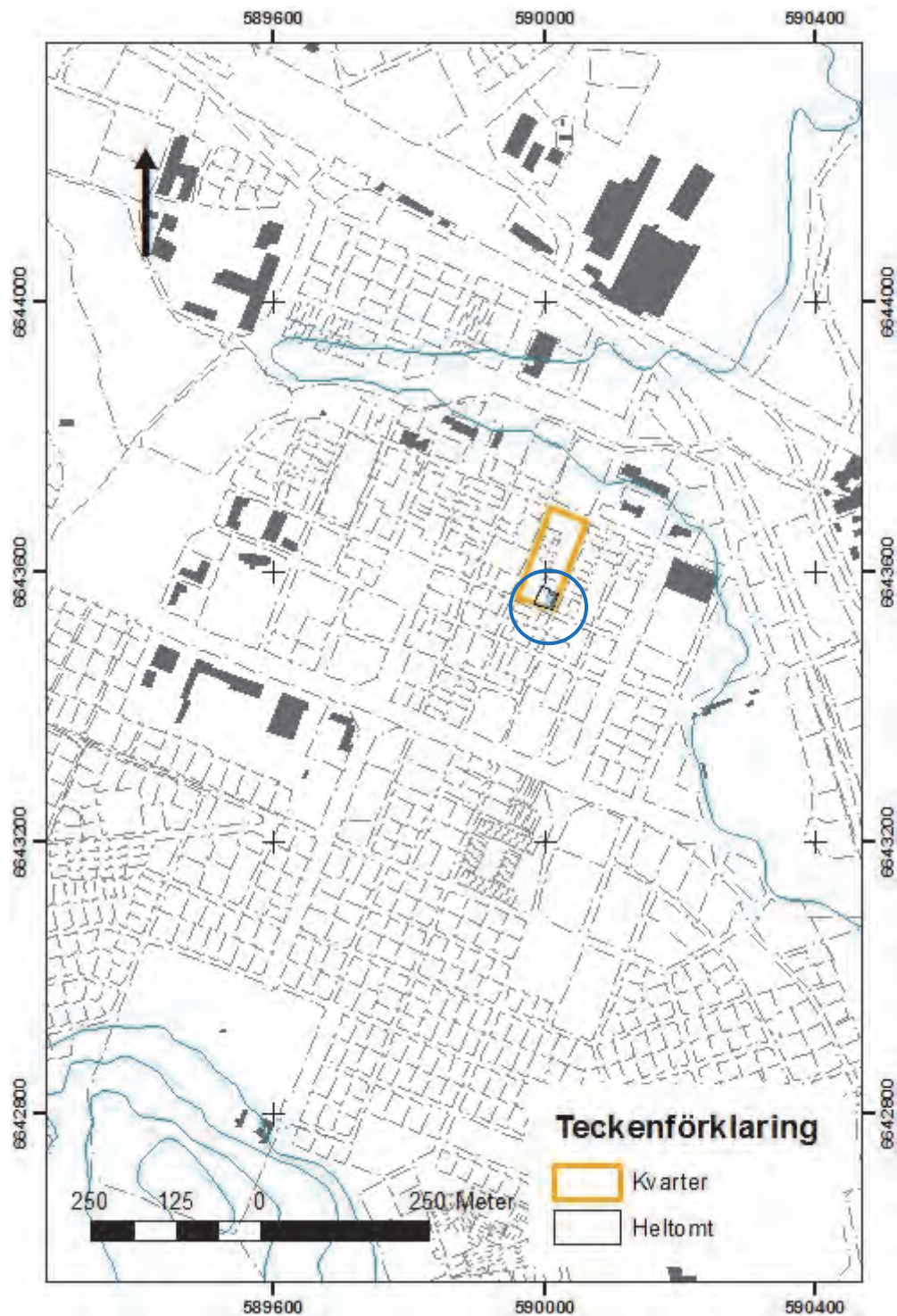
En bedömning av kunskapsbehovet och av fornlämningens kunskapspotential låg till grund för valet av ambitionsnivå, det vill säga åtgärdernas omfattning, karaktär och prioriteringar.

- en arkeolog skulle styra schaktningsarbetet
- kulturlager och anläggningar som bedömdes vara yngre än 1850-talets mitt skulle inte dokumenteras
- anläggningar skulle dokumenteras i plan och i sektion
- anläggningar skulle undersökas manuellt i plan
- kulturlager skulle dokumenteras i sektion
- kulturlager kunde undersökas med försiktig maskingrävning och manuellt när så var motiverat
- de äldsta lagren skulle dateras med ^{14}C om inte fynden gav en säker datering.

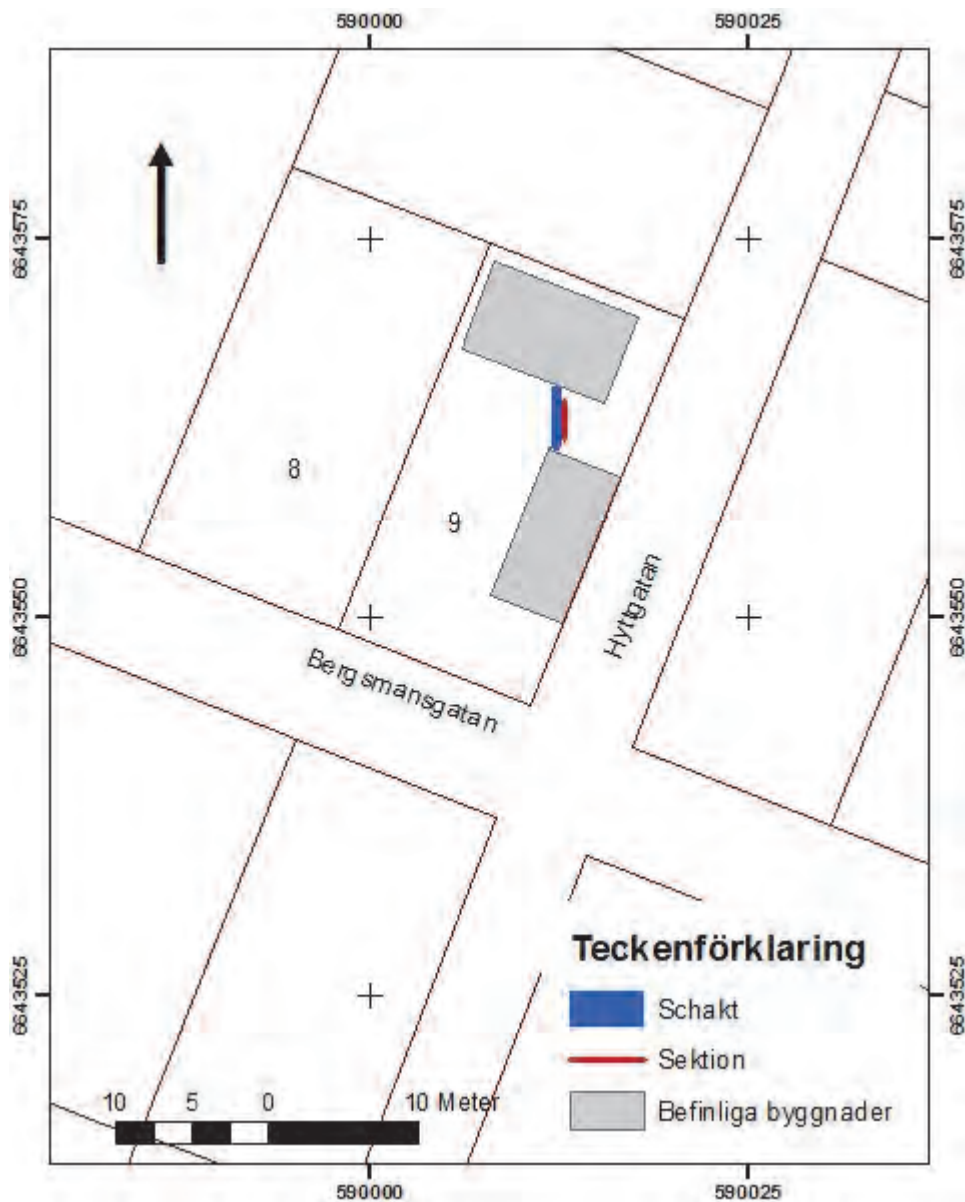
I schaktet norra del fanns olika lager som undersöktes genom varsam schaktning med maskin. I schaktet östra del framkom det anläggningar och där undersöktes kulturlagren genom handgrävning och varsam schaktning.

Framkomna anläggningar dokumenterades genom handritning. Planer och sektionsritningar upprättades i skala 1:20. Det togs digitala fotografier. Det upptagna schaktets läge prickades manuellt in på en plan. Schaktets sträckning digitaliserades i efterhand. Vidare togs det digitala fotografier.

Undersökningsresultat

Figur 3. Undersökningsområdet i Sala markerat med en blå ring. Vidare ses det kvarter och den heltomt inom vilka undersökningen gjordes. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:10000.

Figur 4. Ett schakt togs upp i kvarteret Rotekarten 9 invid Hyttgatan. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:500.

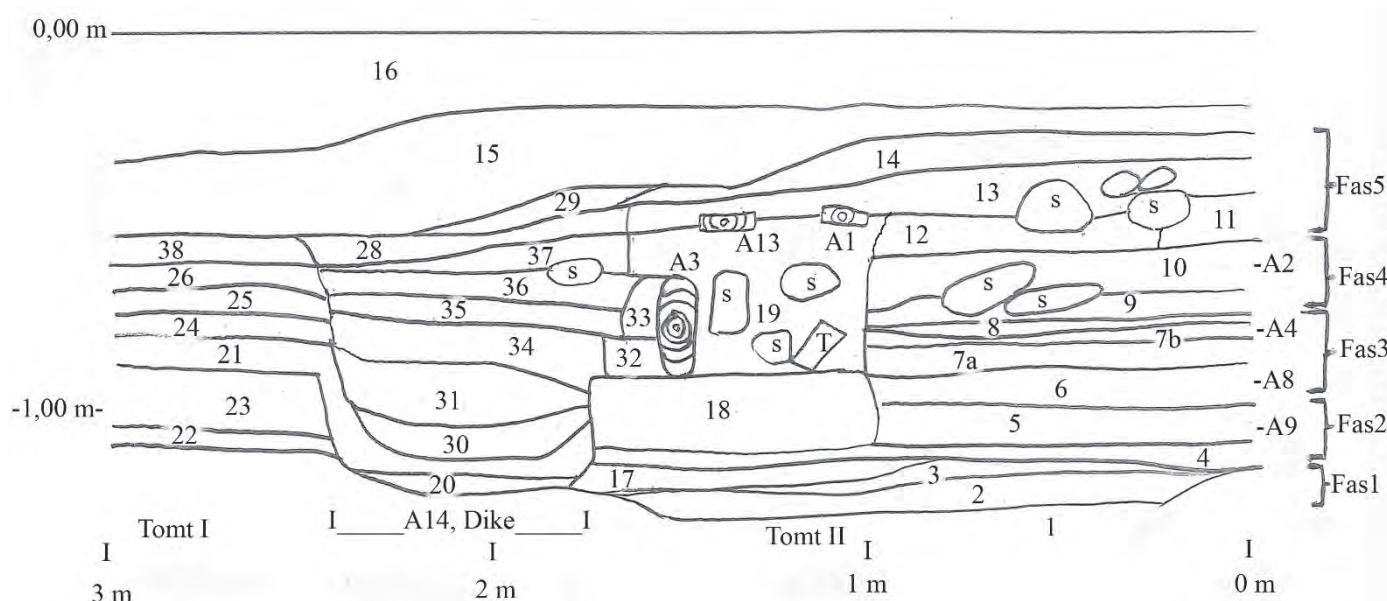
Figur 5. Undersökningsområdet fotograferat från nordöst av Jonas Ros.

Ett schakt som var ca 5 meter långt togs upp (se figur 3–5). Ett dike som tolkas vara ett tomtgränsdike framkom. Diket delade undersökningsområdet i två olika tomter. Tomten till väster benämns tomt I västra och den östra tomten benämns tomt II.

En sektion (se figur 7) upprättades och den tolkas visa tomtgränsdiket och delar av de båda tomterna. Sektionen sträcker sig i nord-sydlig riktning. Den norra, vänstra, delen av sektionen visar delar av tomt I och den södra, den högra delen, visar delar av tomt II. Kulturlagret hade en tjocklek av upp till en meter.

Figur 6. Fotografi som visar schaktväggen där sektionen upprättades. Tomtgränsdiket ses under tumstockens vänstra del. Till vänster ses delar av tomt I och till höger tomt II. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Figur 7. Sektionen sedd från väster. Vid 1,8–2,4 meter ses ett dike som tolkas vara ett tomtgränsdike. Lagren på tomt I ses till vänster och lagren på tomt II ses till höger. Till höger ses en indelning av lagren i faser. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Blågrå steril lera.
2. Blågrå lera. Troligtvis gammal markhorisont samtida med byarna före Sala stads anläggande år 1624.
3. Blågrå lera med inslag av enstaka träflisor.
4. Mörkbrun kulturjord med stort inslag av träflisor. Kan vara byggnationslager till det äldsta huset på tomten. Yngre rödgods i plan i toppen på lagret under det liggande träet i lager.
5. Liggande trä. Konstruktionsdetalj, A9 i plan.
6. Mörkbrun kulturjord med mycket stort inslag av träflis. A6 låg i lagret.
- 7a. Liggande trä A8 i plan.
- 7b. Liggande trä, A4 i plan.
8. Brun kulturjord med inslag av slagg.
9. Beige sand. Lagret fanns fläckvis i plan. Sanden var sannolikt sättsand och stenarna A2 var lagda på och i detta lager.
10. Sand blandad med kulturjord och träflis, fläckvis ren beige sand. Lagret har tillkommit på stenarna A2.
11. Grå sand.
12. Mörk brun kulturjord med inslag av kolbitar och träflisor.
13. Brun lerblandad kulturjord med inslag av träflis. I botten av lagret två liggande träbitar A1 och A13 i plan.
14. Brungrå lerblandad kulturjord med inslag av träflis.
15. Lera, jord, sten och tegel. Påfört lager.
16. Grus och sand. Påfört lager. Befintlig grusad och sandad nivå på gården.
17. Kol blandat med lera.
18. Brun kulturjord med mycket stor inslag av slagg. Påfört lager.
19. Gråbrun sandblandad kulturjord. Nedgrävning för anläggande av träet A3. En tegelsten med storlek 13×6×17 cm i lagret.
20. Blå grå lera med inslag av träflis.
21. Dike. Blågrå lera i diketets botten. Diket tolkas vara en tomtgräns.
22. Brunsvart kol, kulturjord och träflis.
23. Slagg. Påfört lager. Slaggen var troligtvis påförd i dränerande syfte. Slaggen fanns i plan över en stor yta på den västra tomten, tomt I.
24. Rödbrun sand blandad med grå lera.
25. Svart kol och sot. Troligtvis del av brandlager från 1736 års brand.
26. Brun kulturjord blandad med lera.
27. Utgård.
28. Grå kulturjord blandad med lera.
29. Grå lera blandad med jord.
30. Brungrå lerblandad kulturjord med inslag av träflisor och små stenar.
31. Grå lera med inslag av kulturjord.
32. Gråbrun kulturjord.
33. Beige sand.
34. Brungrå lerblandad kulturjord.
35. Klumpar av grå lera blandad med kulturjord.
36. Gråblå lera med inslag av kulturjord.

Lager dokumenterades på båda sidorna av diket. På tomt I framkom endast en anläggning och på tomt II framkom flera anläggningar. Lagren och anläggningarna representerar olika tidperioder. För att skapa mening med dokumentationen har de undersökta lämningarna indelats i fem faser. Med en fas avses lämningar som tolkas ha funnits samtida över det undersökta området. Alla lager kommer inte att fasindelas, här presenteras huvuddragen av utvecklingen. De lagernummer som det hänvisas till är numreringen av lagren i sektionen (se figur 7). Anläggningsnumren *A1–A13* hänvisar till numreringarna på planerna.

Fas 1, lager äldre än staden Sala

Lager 2 (se figur 7) tolkas representera en gammal marknivå samtida med byarna före staden Sala anlades år 1624. Inga anläggningar framkom i lagret som tillhörde denna fas.

Fas 2, äldsta stadsbebyggelsen

Tomt II

Lager 4, mörkbrun kulturjord med stort inslag av träflis, tillkom (se figur 7). Lagret antas ha tillkommit i samband med byggnation av de äldsta husen på tomten. Till denna fas förs även lager 3. Enstaka träflisor från lager 4 har antagligen trampats ned i lager 3. Det framkom en nedgrävd, kraftig, avsågad del av en stam från ett träd, *A5* (se figur 8 och 9). Träet bedöms komma från en tall. Träet har troligtvis haft funktion som syll, ”stabbe”, till en byggnad som funnits på tomten. Kanske representerar träet hörnet i ett hus som sträckte sig söderut. Men vi kan inte utesluta att träet har haft någon annan funktion. Det var inte möjligt att med säkerhet knyta träet till denna fas, det skulle möjligtvis kunna vara från en yngre fas. Träet hade en längd av 0,83 meter och hade i botten en diameter av 0,5 meter och en diameter av 0,4 meter i toppen.

Det liggande träet, *A9* (se figur 9 och 10), är en byggnadsdetalj som låg lös och den representerar fasens slutskede då bebyggelsen raserades. Kanske har träet lagts ut för att höja marknivån och kanske var det under en tid underlag att gå på. Skillnader i lagerföljden på ömse sidor av diket, *A14*, är argument för att diket fanns under denna fas.

Tomt I

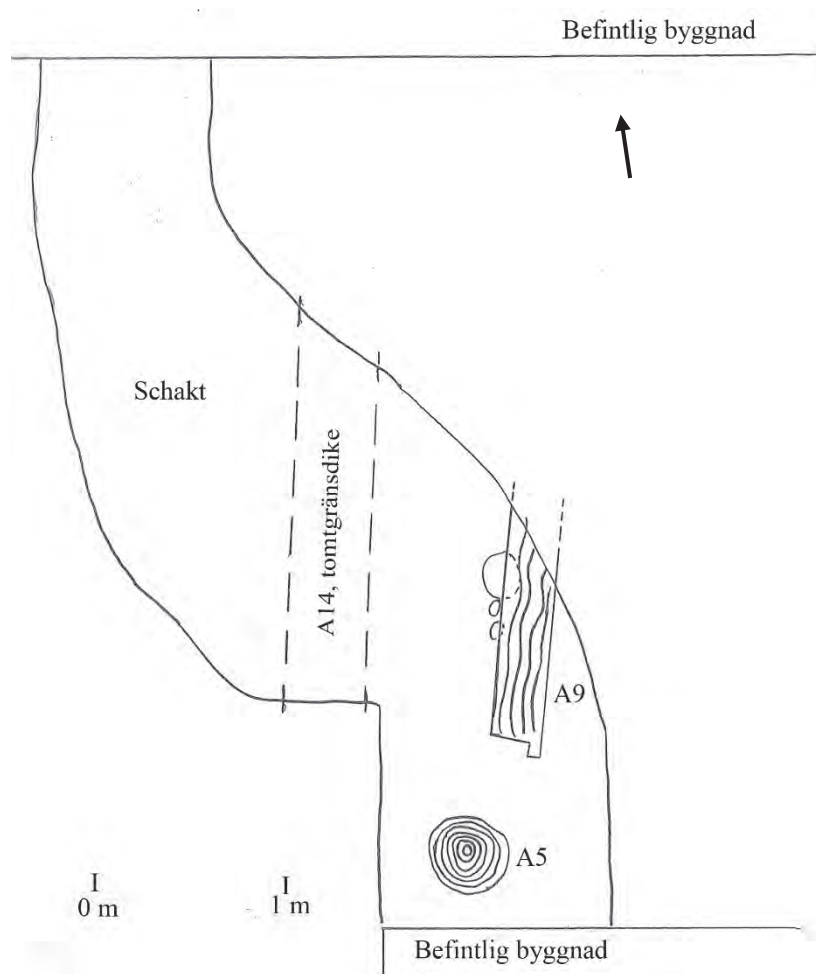
På denna tomt tillkommer lager 22 (se figur 7). Inga bebyggelserester framkom.

Figur 8. A5, den kraftiga avsågade delen av en trädstam. Träet har antagligen haft funktion som syll i ett hus. Fotograferat av Jonas Ros.

Figur 9. Fotografi som visar del av A9 som utgjorde en byggnadsdetalj. Fotograferat av Jonas Ros.

Figur 10. Plan som visar anläggningarna från fas 2. Här ses A5 som troligtvis har haft funktion som syll i ett hus. A9 är en löst liggande byggnadsdetalj. Läget för tomtrönsen är markerat. Tomt I ligger till vänster och tomt II till höger. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Fas 3, husrest och lager

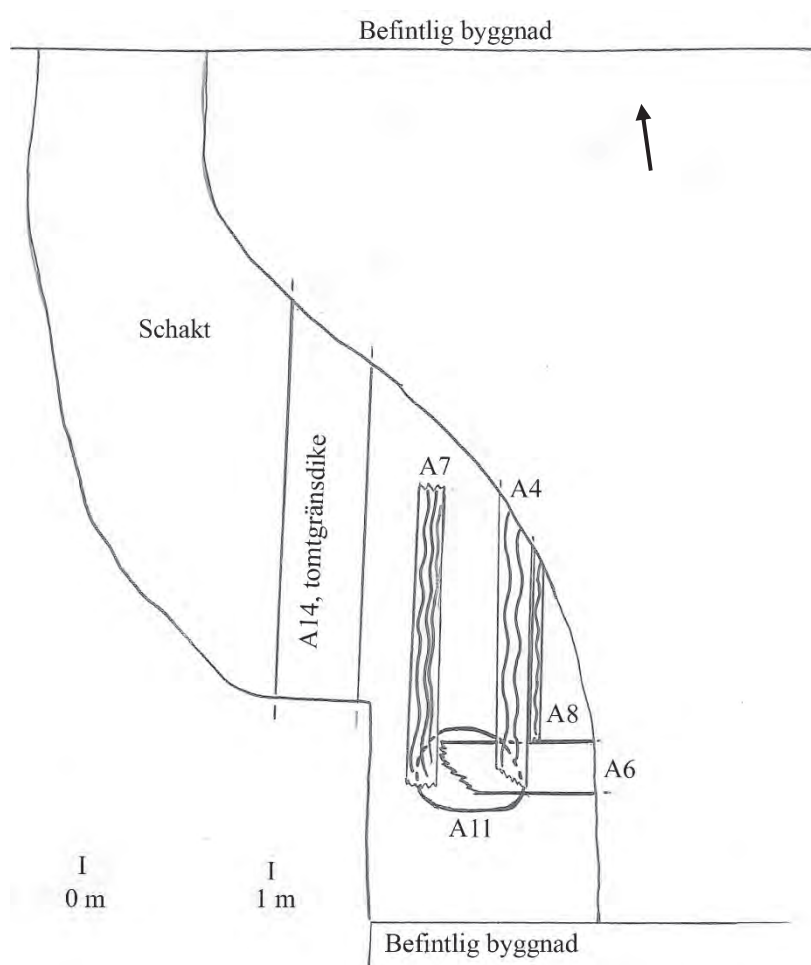
Tomt II

Ett hus uppfördes och syllstenen A11 representerar troligtvis hörnet i huset (se figur 11). A6 utgör delar av en syllstock som vilade på syllstenen. Huset antas ha sträckt sig söderut. Lager 6 (se figur 7) tillkom under fasen. Tre stycken löst liggande trä, A4, A8 och A7 (se figur 11), framkom i lager 6. Dessa trästycken är troligtvis kasserade byggnadsdetaljer och de representerar fasens slutskede då bebyggelsen raserades. Kanske har träet lagts ut för att höja marknivån och kanske hade de under en tid funktion som underlag att gå på.

Av sektionen framgår att diket, A14, grävdes upp under denna fas. Lager 21 sträckte sig ned i diket och det har antagligen tillkommit efter att diket rensades upp och grävdes ur.

Tomt I

Ett ca 0,18 meter tjock lager med slagg påfördes under denna fas (figur 7). Lagret fanns i plan över större delen av ytan på tomten. Slaggen har sannolikt påförts i syfte att höja marknivån och skapa en väl dränerad och torr marknivå. Inga bebyggelse rester framkom. Dessutom tillkom lager 21.

Figur 11. Plan som visar anläggningarna som förts till fas 3. Där ses A11 som var en syllsten och A6 som var en syllstock. A4, A7 och A8 var löst liggande trä som antagligen ursprungligen tillhört buset som funnit på platsen. Läget för tomtrönsdiken, A14, är markerat. Tomt I ligger till vänster och tomt II till höger. Skala 1:40. Ritning Jonas Ros.

Fas 4, möjlig bebyggelse, stenlagd yta och brandlager

Tomt II

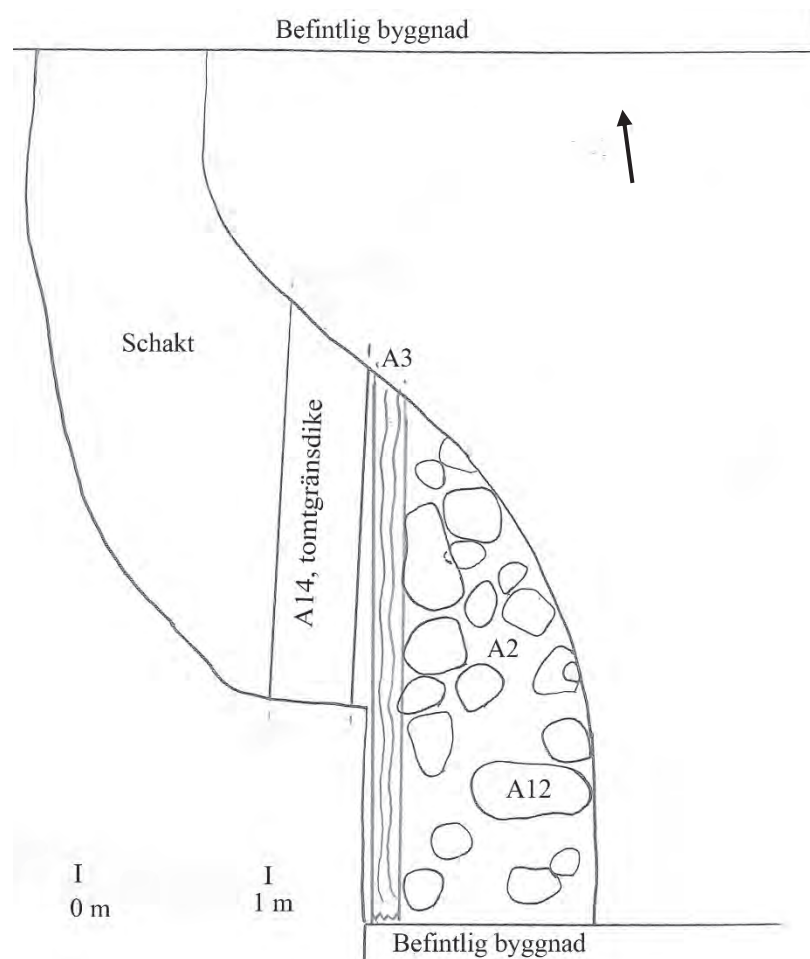
Ett lager, nr 9, bestående av beige sand påfördes (se figur 7). Lagret hade funktion som sättsand för stenarna, A2 (se figur 12 och 13), som lades ut. Stenarna har haft funktion som stenlagd gårdsplan. Troligtvis utgör en större sten, A12, en syllsten. Stenen låg nämligen ungefär på samma plats som A11 och A5 som tolkas vara delar av väggar i äldre byggnader. Söder om A12 ses fyra stenar med oklar funktion. På stenarna, A2, tillkom lager 10 (figur 7). Troligtvis har också lager 11 och 12 tillkommit under denna fas. I lager 11 fanns inslag av kol som tolkas vara del av ett brandlager. Efter en tid grävdes en grop, lager 19, och i den lades det ned stenar (se figur 7). En kantställd kluven stock, A3, skiljde stenarna från tomtrönsdiken, A14.

Tomt I

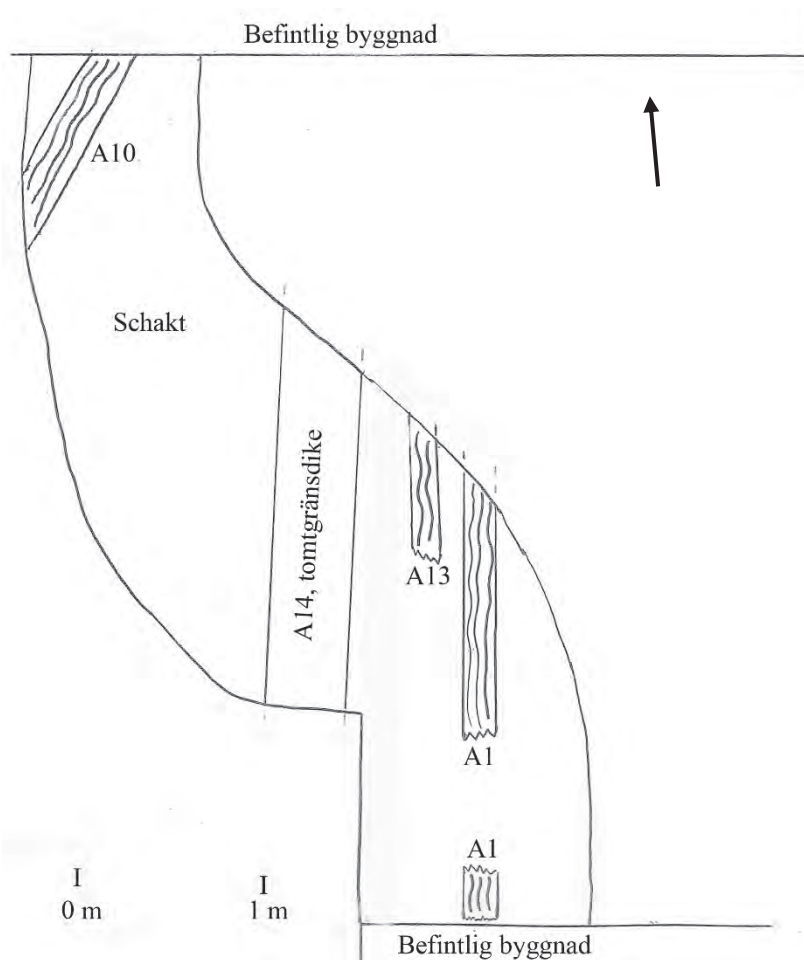
Lager 24 påförs (se figur 7). Därefter tillkom lager 25 som bestod av svart kol och sot. Lagret tolkas vara ett brandlager.

Figur 12. Här ses lämningar från fas 4. Fotograferat från norr av Jonas Ros.

Figur 13. Plan som visar anläggningarna från fas 4. Stenen A12 bedöms ha haft funktion som syllsten i ett bus. A2 är stenar som haft funktion som stenlagd gårdsplan. A3 är en kantställd kluven stock som avgränsar stenarna från diket. Läget för tomtgränsdike, A14, är markerat. Tomt I ligger till vänster och tomt II till höger. Plan 1:40. Ritning Jonas Ros.

Figur 14. Plan som visar anläggningarna från fas 5. På tomt I ses liggande trä, A10. På tomt II ses liggande trä, A1 och A13 som har haft funktion som kavelbro, att gå på. Läget för tomträndiken är markerat. Plan 1:40. Ritning Jonas Ros.

Fas 5, liggande trä

Tomt II

Två liggande träplankor lades ut, A1 och A13 som har haft funktion som kavelbro (se figur 14). Tomträndiken som fanns i de tidigare skedena kan inte med säkerhet beläggas i plan, men trä framkom endast på marken som tidigare tillhörde tomt II. Förhållandet att det var olika lager på tomt I och II är argument för att tomträndiken var i funktion.

Tomt I

Det framkom liggande trä, A10 (se figur 14). Möjligtvis utgör träet rester av en byggnad, men med tanke på riktningen är det troligt att det är ett löst liggande trästycke.

Fynd

Det framkom ett mindre fyndmaterial. Fyra skärvor yngre rödgods påträffades. Tre av skärvorna hade pipleredekor som var vanlig under 1600- och 1700-talen (fnr 1, 2, 4 och 5). Den fjärde skärvan yngre rödgods var från lager 10 (fnr 5). Delar av två kritpipor påträffades (fnr 3 och 6).

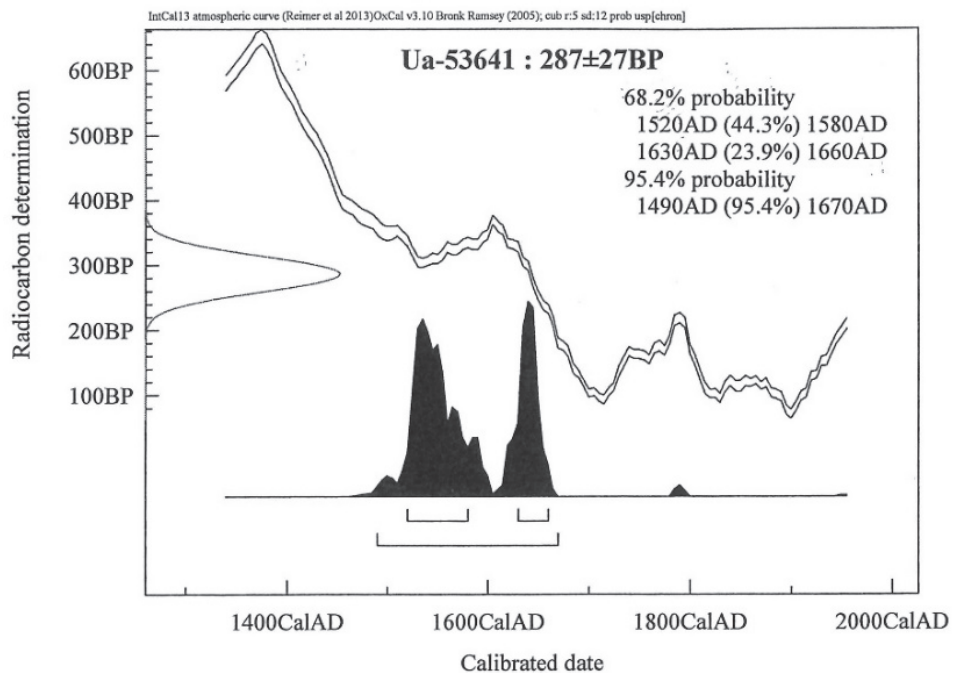
I två lager 18 (fnr 8) och 23 (fnr 9) framkom det slagg som påförts med syfte att höja marknivån i området för att skapa väl dränerade ytor. En bit slagg tillvaratogs från respektive lager. Slaggen bedöms vara järnslag, vi vet inte varifrån den kommer. Den är inte resultat av smidesverksamhet på platsen. Slaggen uppvisar inte likheter med slaggen från Sala silvergruva.

Dateringar

En mindre pinne från lager 4, som förts till fas 2, skickades in för ¹⁴C-analys. Pinnen har med 95,4% sannolikhet deponerats någon gång under perioden 1490–1670 e.Kr. (kal 2 sigma, se figur 15). Det är möjligt att pinnen deponerades innan Sala anlades, men mest troligt är att den deponerades då staden anlades år 1624 eller något därefter.

Från lager 10 (fnr 3) som förts till fas 4 påträffades en del av en kritpipa. Del av en annan kritpipa (fnr 6) påträffades i lager 13, vid A1, som förts till fas 5. Kritpipor var vanliga under 1600- och 1700-talen.

I toppen på lager 4, som tillkom under fas 2, påträffades en skärva yngre rödgods (fnr 1). Keramiken var av en typ som var vanlig under 1600–1700-talen. Sannolikt dateras keramiken till 1600-talet. Lager 25, som tillhör fas 4 (se figur 6), bestod av svart kol och sot var sannolikt rester av 1736 års brand.

Figur 15. Från sektionen, lager 4, från fas 2 insamlades en mindre pinne som ¹⁴C-daterades. Pinnen dateras till perioden 1490–1670 e.Kr. (kal. 2 sigma).

Tolkning och avslutande ord

Undersökningen hade flera olika syften och som framgår av rapporten har dessa uppfyllts. Vid undersökningen framkom det lämningar av ett dike som tolkas vara ett tomtgränsdike. Det undersöktes delar av två olika tomter benämnda tomt I och tomt II. På tomt I framkom olika lager men endast en anläggning. På tomt II framkom flera olika anläggningar. Lagren och de undersökta anläggningarna har indelats i fem olika faser. Här kommer det att presenteras en preliminär datering av de undersökta lämningarna.

Fas 1 var representerad av ett lager, nr 2. Fasen dateras till perioden innan staden Sala anlades 1624.

Fas 2 var representerad av fragmentariska bebyggelselämningar. Ett ¹⁴C-prov från en pinne dateras till perioden 1490–1670 e.Kr. (kal 2 sigma, 95,4% sannolikhet, se figur 15). Inom intervallet kalibrerat med 1 sigma (68,2% sannolikhet) är det 44,3% sannolikt att pinnen dateras till perioden 1520–1580 e.Kr. Men mest troligt är att den äldsta bebyggelsen etablerades år 1624 då Sala fick stadsprivilegier, eller strax därefter. Ett fynd av yngre rödgoods med pipleredekor från lager 4 styrker också att lagret är från 1600-talet.

Fas 3 var representerad av en husrest och lager. Fasen dateras till 1600–1700-talen.

Fas 4 var representerad av en möjlig sällsten och en stenlagd yta. Det framkom lager som tolkas vara brandlager och det var sannolikt rester av 1736 års stadsbrand.

Fas 5 var representerad av liggande trä. Fasen dateras till perioden efter 1736 års brand. Fynd av en kritpipa (fnr 6, lager 13) styrker den dateringen.

Fas 2–4 fanns under perioden 1624–1736, d.v.s. under ca 112 år. Det betyder att faserna i genomsnitt hade en tidslängd av ca 37 år. Fas 5 fanns efter 1736 års brand.

Bebyggelsen i Sala och i undersökningsområdet

Tomterna i Sala var kvadratiska med 45 alnars sida. År 1604 påbjöds att en svensk likareal, den s.k. Rydaholmsalnen från Småland, om 0,5938 meter skulle användas vid lantmåteriförrättningar i Mälardalen (Sporrong s. 1985 s. 129f.). Det betyder att en tomt i Sala var 26,721 meter. Vid mätning i Fastighetskartan så kunde det konstateras att de två tomterna Rotemästaren 8 och 9 hade en bredd av ca 27 meter invid Bergsmansgatan, (se figur 17). De två tomterna utgjorde alltså en tomt med 45 alnar, d.v.s. 26,721 meter bred sida. Tomten Rotemästaren 9 utgjorde en halv tomt och hade en bredd av ca 22,5 alnar, d.v.s. ca 13,5 meter vid Bergsmansgatan. Kvartstomterna, som påvisades arkeologiskt, bör alltså ha haft en bredd på ca 11,25 alnar, d.v.s. ca 6,75 meter. Vid mätning från tomtgränsdiket ut till det befintliga husets vägg vid gatan så var avståndet ca 6 meter. Måttet stämmer ganska väl, vi vet inte heller exakt var gatan började under 1600-talet.

På samma sätt som i de solskiftade byarna kunde man avläsa Salatomternas storlekar på deras bredd mot gatan. Detta gällde också bebyggelsen invid gatorna. Invid gatan hade husen på en *halvtomt* i regel fem fönster i bredd på markplan och en inbyggd portgång. På en *kvartstomt* rymdes två tättsittande fönster och en port mot gatan. Men i syfte att spara utrymme var det vanligt att ägarna av kvartstomter förenade sig om en gemensam portgång. Båda husen hade då ett gemensamt tak och såg ut som en byggnad med portgång i mitten. På de medelstora gårdarna låg köket och därefter ekonomibygnaderna i vinkel från gatuhuset. Ekonomibygnaderna fähus och stall

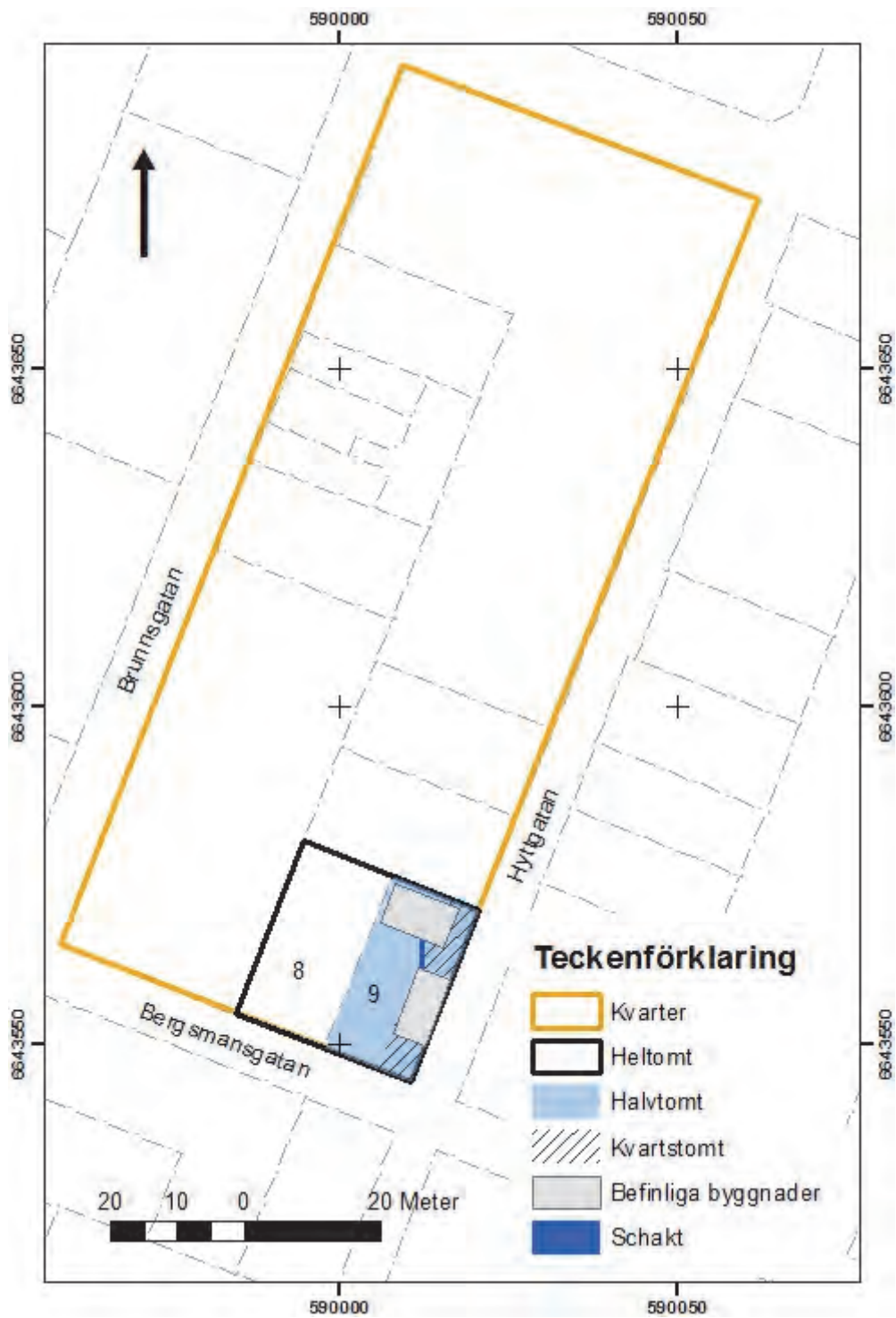
låg i regel i tomtens borte ände parallellt med gathuset. De mindre tomterna i stadens östra del hade envåningshus och saknade vinklar på gårdarna (Lindberg 1963: 4).

Vid undersökningen framkom ett dike som tolkas vara ett tomtgränsdike. Det framkom också ett brandlager om tolkas vara rester av 1736 års brand. Tidigare har man ansett att branden 1736 inte stäckte sig fram till undersökningsområdet (se figur 2 och Lindberg 1963). Brandlager har också tidigare påträffats i Hyttgatan, öster om undersökningsområdet (Alström 2005).

Tomtgränsen ses inte på 1737 års karta. Diket som påträffades vid undersökningen visar att tomten Rotemästaren 9 var indelad i två kvartstomter före och efter 1736 års brand. På kartan från år 1737 har kvarteret Rotekarlen 9 nr 183 (se figur 16). Det har funnits ett gathus invid Bergsmansgatan och det är troligt att gatuhuset var förenat med den intilliggande tomtens gathus. Enligt Lindberg (1963: 26) var två intill varandra kvartstomter förenade med en gårdsplan. Men undersökningen visar att kvartstomterna var åtskilda av ett dike och de hade alltså separata gårdsplaner.

Figur 16. Utdrag ur 1737 års karta. Undersökningen gjordes på halvtomten 183, som ses i kartutsnittets sydöstra hörn.

Figur 17. Här ses kvarteret, heltomten, halvtomterna Rotekarlen 8 och 9 och kvartstomterna som påvisades arkeologiskt genom fynd av ett tomtränsdike. Den blåfärgade ytan visar halvtomten Rotekarlen 9 och den var alltså indelad i två kvartstomter. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:1000.

Referenser

Kartmaterial

Sala år 1737. LMV:T49-1:1

Litteratur

Ahlberg, N. 2005. Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721. Uppsala.

Alström, U. 2005. *Hyttgatan i Sala: förundersökning i form av schaktningsövervakning.: RAÄ 62, Kv Kristina, Smeden och Skinnaren, Sala stadsförsamling, Västmanland.* Västmanlands läns museum. Rapport 2005:A05.

Alström, U. 2011. *Fredstorget i Sala. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning.* Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2011:3. Västerås.

Alström, U., 2012a. *Ett fjärrvärmeschakt i Brunnsgatan, Sala.* Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:50. Västerås.

Alström, U., 2012b. *Fjärrvärme i kv. Färgaren, Sala.* Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:54. Västerås.

Alström, U. 2013. *Fredsgatan 11 i Sala Schaktning i samband med oljesanering Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning Fornlämning Sala stad 62:1 Bergmästaren 17 Sala stadsförsamling Västmanlands län Västmanland.* Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2013:46.

Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden Himmel eller Helvete.* Stockholm.

Gerhard, E. 1961. *Die Stadtplanung im Schwedischen Ostseereich 1600-1750.* Stockholm, s. 174 ff.

Lindberg, E. F. 1963. Bergsmanstomter och nybyggartomter i Sala. *RIG*, årgång 46, häfte 1, s. 1–29.se:
<http://journals.lub.lu.se/index.php/rig/article/viewFile/8504/7642>

Norberg, P., 1978. *Sala gruvas historia under 1500- och 1600-talen.* Sala kommun. Sala.

Sporrong, U. 1985. *Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk- geografiskt perspektiv.* Kulturgeografiska institutionen, meddelande serie B 61. Stockholms universitet.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projekt nr:</i>	KM 16034, Rrotekarlen 9, Sala AK
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-626-16
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	26–27 maj 2016
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 16 30
<i>Koordinater:</i>	X6643561, Y 590012
<i>Höjdsystem:</i>	Fristående
<i>Inmättningsmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse, digitaliserat i efterhand
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	I planritning i A3 format och 3 planritningar i A4format. En sektionsritning i skala A3 och digitala fotografier förvaras hos Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Fynden F. 1-9 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

BILAGOR

Bilaga 1. Anläggningstabell

Anl. nr	Typ	Anmärkning	Längd, m	Bredd, m	Tjocklek, m
A1	Liggande trä	Kavelbro?	2,6	0,16-0,20	0,04
A2	Stenläggning	15 st stenar 0,06-0,54 meter stora	1,7	1	0,3
A3	Kantsfäld stock	klaven Begränsning mot tomtgräns	2,8	0,08	0,18
A4	Liggande stock	Plan oavsida. Löst liggande stock	1,5	0,16-0,18.	0,05
A5	Stående avsågat trä, »stabelle»	Troligtrvis funktion som syll i hushörn	0,83	0,4-0,5	
A6	Syllstock	Låg på syllsten A11	0,95	0,26	0,15
A7	Stör	Löst liggande	1,6	0,14	0,14
A8	Stör	Löst liggande	>0,90	0,06	0,06
A9	Konstruktionsdetalj	Av trä. Uttag för infogning i ena änden	>1,4	0,30	0,08
A10	Liggande trä	Troligtrvis löst liggande	>1,2	0,22	0,04
A11	Sten	Syllsten	0,56	0,42	0,20
12	Sten	Syllsten	0,60	0,30	0,20
13	Liggande trä	Kavelbro?	>0,80	0,16	0,03
14	Dike	Tomtgräsdike	>1,18	0,40	Djup 0-0,30

Bilaga 2. Fyndtabell

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal fragm.	Fyndomständighet
1	Keramik	Bränd lera	Yngre rödgods, fat med pipleredekor	15	1	1	Lager 4, A9
2	Keramik	Bränd lera	Yngre rödgods, fat med pipleredekor	4	1	1	Lager 8, A7
3	Kritpipa	Bränd lera	Del av skaft	2	1	1	Lager 10
4	Keramik	Bränd lera	Yngre rödgods, del av fat med pipleredekor	10	1	1	Lager 10, A2
5	Keramik	Bränd lera	Yngre rödgods, del av skål med brun glasyr	5	1	1	Lager 10, A2
6	Kritpipa	Bränd lera	Del av skafter	4	1	1	Lager 13, A1
7	Keramik	Bränd lera	Fåjans. Del av fat, mynningsbit	2	1	1	Lager 13, A1
8	Slagg	Slagg		69	1	1	Lager 18
9	Slagg	Slagg		41	1	1	Lager 23